

Dr. sc. Tomasz JACEK LIS

Wyższa Szkoła Kultury Społecznej i Medialnej w Toruniu, Poland

E-mail: tomlis88@gmail.com

Izvorni naučni rad/Original scientific article

UDK/UDC: 94(497.6)"1878/1918" (093)

316.66-055.2:37(497.6)"1878/1918"

DOI: <https://doi.org/10.52259/historijskipogledi.2021.4.5.70>

EMANCIPACIJA ŽENA U BOSNI I HERCEGOVINI U VRIJEME AUSTROUGARSKE UPRAVE (1878-1918)

Apstrakt: *Nakon Berlinskog kongresa 1878. godine u Bosni i Hercegovini dogodile su se velike promjene. Austro-Ugarska vlast je počela graditi ceste, željezničke pruge i fabrike. Gradovi su promijenili svoj izgled, izgubili su orijentalni karakter i nastajao je tzv. bečki stil. Sve se to dogodilo u trenutku, samo jedne ljudske generacije. Ove promjene utjecale su na život i ponašanje ljudi, koji su živjeli u Bosni i Hercegovini. Tada se broj stanovnika značajno promijenio, jer nakon dolaska Austro-Ugarske vlasti, mnogo muslimana Bošnjaka, kao i Osmanlija, koji su predstavljali društvenu elitu, napustili su zemlju. Na njihovo mjesto došli su ljudi, koji su predstavljali novu elitu, Mađari, Nijemci, Poljaci, Česi i drugi. Oni su donijeli nove ideje, a jedna od njih je bila feminizam.*

Emanipacija žena bila je nešto novo na ovom području. Prve žene, koje su o tome govorile, bile su učiteljice. U članku želimo pokazati, kakav je bio utjecaj dvije žene na ovaj proces: Jelice Belović-Bernadzikovske i Jagode Truhelke. Obje su rođene u Osijeku, donijele su na bosanski prostor ideje, da žena treba biti slobodna i dobro obrazovana, ne samo za svog supruga, nego i za sebe. Ovo moderno mišljenje podupirala je na neki način i Zemaljska vlada, koja je uvela zaseban školski program za djevojke. Austro-Ugarska, osim što je osnivala djevojačke škole, davala je stipendije za učenice, koje su željele studirati, kao što je Marija Bergmann, rođena u Bosni, kćer jednog jevrejskog činovnika. Osim učiteljica veliki doprinos imale su i žene ljekari. Žene, koje su završile medicinski fakultet, dolazile su u Bosnu i Hercegovinu zbog muslimanki, koje se iz religijskih razloga, nisu mogle koristiti podrškom i znanjem ljekara muškaraca. Poljakinja Teodora Krajewska ili Čehinja Anna Bayerova, također su donijele feminističke ideje u Bosnu, što je bitno, jer kao ljekari imale su veliko poštovanje i ugled kod ljudi.

Propagiranje feminističkog mišljenja bila je značajna stvar, koja je utjecala na emancipaciju žene. Druga stvar se odnosila na promjene u svakodnevnom životu, koje su uticale na promjene položaja porodice. Nekada su muškarci mogli sami radeći na polju, ili na poslu izdržavati svoju obitelj. Nakon

dolaska Austro-Ugarske, situacija se promijenila, svoje redovno zaposlenje imala je također i žena, koja je često radila kao radnik u tvornici. Posao je bio težak, uprkos tome žena je imala novac, što je utjecalo da se njena pozicija poboljša. Ovo se odnosilo, kako na grad tako i na selo, što potvrđuje i knjiga Vere Ehrlich koja se bavila istraživanjem porodice u vrijeme između dva svjetska rata.

U članku želimo pokazati, da je ova društvena promjena bila vrijedna i za žene, koje su bile na margini, kao bludnice. Naravno, njihov život bio je težak, no novo vrijeme je davalo mogućnost zaštite prostitutki. Habzburška vlast, je znala, da je bolje podupirati i kontrolirati bordele, jer to je davalo šanse, da neće bit epidemija sifilisa, ili neke druge bolesti.

U radu na ovu temu korištena je znanstvena literatura, kao i arhivska građa, posebno iz Arhiva Bosne i Hercegovine - fond Zemaljske Vlade u Sarajevu, kao i Historijskog arhiva Sarajevo, gdje je sačuvana memoarska zbirka Jelice Belović-Bernadzikovske. Kao metoda je korištena case study, te i analiza izvora i knjiga.

Ključne riječi: *Bosna i Hercegovina, emancipacija, feminizam, povijest žene, austro-ugarski period.*

EMANCIPATION OF WOMEN IN BOSNIA AND HERZEGOVINA DURING THE AUSTROHUNGARIAN ADMINISTRATION (1878-1918)

Abstract: *After the Congress of Berlin in 1878, in Bosnia and Hercegovina we saw big changes. The Austrian government was building roads, and railroad tracks. In the Austro-Hungarian period, also they changed their architectural style; from the prevailing ottoman one to more like in Vienna or Prague. This situation was a short time, in live only one generation. These changes affected to life and behavior of Bosnia and Hercegovinas' citizens. Was changed several people, because after the Austrian arrive, a lot of Muslims Bosniacs, and Turks, were left this part.*

There were elites in this place. Their positions, how "new elites" take people which they came from different part of the Habsburg Monarchy; Hungarians, Germans, Poles, Czechs, etc. They were taking new ideas, how feminism.

The emancipation of women was something new in these places. The first woman, which was proclaiming the slogans, as teachers. On the article we can show two examples; Jelica Belović-Bernadzikowska, and Jagoda Truhelka. They were born in Osijek, from giving Bosnian part ideas, that girl needs to will independent and need to have good graduated. These modern ideas, supported, in a way, the government because in the country was a school program for girls. Austro-Hungarian politics was building a school for girls, and take some scholarship went girl studied in University, how Marija Bergman, born in

Bosnia, daughter of some Jews officials. However teachers not only modern women, similar roles had women-doctors. Girls who graduated Faculty of Medicine, arrive in Bosnia and Hercegovina and help Muslim women. Poles Teodora Krajewska and Czechs Anna Bayerova also take ideas of feminism, but, most important that she was great respect between patience.

Propagating the feministic ideas was thinking which affect all women. Most important was not only slogans but also changes in everyday life normal family in Bosnia and Hercegovina. The other day only men can work on the farmland or work. After the Congress of Berlin situations was changed. On the consequences, women must be going to work, often how a worker in fabric. Work was hard, but women first time have their cash. Automatically her position in society was better. These situations have consequences for the city, as like villages. We sow this situation in the book Vere Ehrlich, which researched this topic in the interwar period.

In the article, we went to show, that this changing was things also women, which life to margin, how prostitutes. Naturally, their life was always difficult, but the new government also got assistance. Habsburg's administration knew, that better control of specific profession, because this is the way how deal with the epidemic of syphilis, and something like this.

In this work, we use scientific literature and documents from archives, mainly the Archive of Federation Bosnia and Hercegovina, and Historical Archive from city Sarajevo, when was document fo Jelica Belović-Bernadzikowska. How method we use case study and analyzing to literature and historical sources.

Key words: *Bosnia and Herzegovina, emancipation, feminism, history of women, Austro-hungarian period*

Uvod

Modernizacija koja se dogodila u Bosni i Hercegovini u vrijeme vladavine Austro-Ugarske monarhije, ticala se ne samo privrede, već i ukupnog društvenog života. Punih 40 godina Habzburške uprave duboko je promijenilo oblik društva na ovom području. Jedan od faktora ove promjene, bio je porast značaja uloge žene. Naravno ranije u osmanskom periodu u Bosni smo mogli naći vrijedne žene, kao što je Srkinja Staka Skenderova¹ ili španjolska Jevrejka Laura Papo Bohoret², ipak radilo se, prije svega o izuzetku. Nakon Berlinskog kongresa dolaskom zapadnog liberalnog duha stvorena je prilika, da se uloga žene u bosanskom društvu, značajno poboljša. Razlozi za to su različiti, a u

¹ Gorgana Stojaković, Staka Skenderova - ili prilog za istoriju autentičnosti, *Habitus*, br. 8, Sarajevo 2002, 177-188.

² Edin Spahić, Laura Papo Bohoreta: čuvar sesefardske tradicije, u: *Laura Papo Bohoreta: rukopisi*, knj. 1, Historijski Arhiv Sarajevo, Sarajevo 2015, 7-11.

ovom članku želim posvetiti pažnju samo nekima. Želim predstaviti, kako se promijenila uloga žene u pravnom, društvenom i privrednom kontekstu.

Zakonske osnove su u tom periodu bile različite,³ ipak veliki utjecaj imao je *Austrijski građanski kodeks* iz 1811. godine. Austrougarsko zakonodavstvo bilo je konzervativno i diskriminiralo je žene, koje se na primjer. nisu mogle uključiti u izbore, kao muškarci, ili dugo vremena ih nije bilo na univerzitetima. Ipak kada usporedimo *austrougarske zakone*, sa šerijatskim zakonom, koji je funkcionirao u Osmanskom carstvu, vidimo, da je u tom pravnom okviru, žena bila više ograničena.⁴ To se najbolje vidi na primjeru školstva. Austrougarska vlada je željela modernizirati društvo u Bosni (te voditi među mladim ljudima austrougarsku propagandu), za te potrebe je organizirala mrežu škola, u kojima su se mogle školovati i djevojke. Naravno, ranije su se djevojke mogle školovati u mektebu, ili u školama, koje su osnovale Staka Skenderova, o kojoj sam pisao, kao i Engleskinja Paulina Irby,⁵ ili franjevačkim samostanima. Ipak ove škole imale su privatni karakter, zato je njihov utjecaj bio mali. To pokazuje rezultat s početka 80-ih godina XIX stoljeća, kada je u Bosni i Hercegovini nepismenost među ženama bila veća od 95%. Austrougarska je u tom pravcu djelovala sveobuhvatno.

Naravno austrougarska vlada, izrađivala je novi društveni poredak u Bosni i Hercegovini, kopirajući model iz drugih djelova monarhije. U Austro-Ugarskoj monarhiji žena se morala školovati ne za to, da bi se mentalno razvijala, nego da bi bila dobra supruga i majka.⁶ Za to škole, koje su bile otvarane za djevojke na bosanskom području nisi davale mogućnosti polaganja maturalnog ispita, koji je davao mogućnost studiranja.⁷ Ovaj problem nije bio specifikum Bosne i Hercegovine, nego cijele Monarhije, čak i autonomnih zemalja poput Galicije, gdje je Vlada bila u rukama poljskih političara. Tako isto, kao u drugim zemljama monarhije, Vlada nije željela da se otvore privatne škole za djevojke, u kojima se mogao polagati maturalni ispit.⁸

Mnoge tinejdžerke, koje su željele studirati „varale su” sistem. Odnosilo se to često na kćerke iz učiteljskih porodica, poput sarajevske familije Emila Woske, germanskog Čeha, jednog posebnog pedagoga u

³ Mustafa Imamović, *Historija države i prava Bosne i Hercegovine*, Magistrat, Sarajevo 1999, 284.

⁴ Neke reforme koje su bile u Osmanskom carstvu, ne samo da nisu napredovale, nego su još više diskriminirale ženu. Donald Quataert, *The Ottoman Empire 1700-1922*, Cambridge University Press, Cambridge 2005, 67.

⁵ Andrew Hammond, *Memoirs of conflict: British women travellers in the Balkans*, *Studies in Travel Writing*, br. 14/1, 2010, 59-62.

⁶ Vidi se to u cijeloj Monarhiji. Adriana Kičková, Mária Kiššova, *Nineteenth century female education in the Slovak Region of the Austro-Hungarian Empire*, *History of Education & Children's Literature*, br. 8, 2013, 516.

⁷ Katarzyna Dormus, *Krakowskie gimnazja żeńskie przelomu XIX i XX wieku*, *Studia Pedagogica Ignatiana*, 19/2, 2016, 90.

⁸ K. Dormus, *Krakowskie gimnazja żeńskie przelomu XIX i XX wieku*, 91.

bosanskohercegovačkom obrazovanju,⁹ čija je kćer Marija bila upisana kao prva djevojka u sarajevskoj Gimnaziji, koja je učila zajedno sa momcima, za to da bi mogla imati mogućnost polaganja maturalnog ispita.¹⁰ Kada su se na prelazu XIX u XX stoljeće u Pragu i Krakovu otvorile srednje škole za djevojke, službenik Stanisław Kawecki, sudac iz Tuzle, poslao je svoju kćer Zofije u Galiciju, gdje je polagala maturalni ispit kao prva žena, koja je rođena u Bosni i Hercegovini (u Tuzli 1888. godine) doktorirala je na Jagiellonskom univerzitetu 1911. godine.¹¹ Slično su radili i drugi službenici iz Bosne i Hercegovine.

Učiteljice

Izgradnja školske mreže utjecala je ne samo za porast djevojka, koje su se školovale, nego je bio evidentan i porast broja učitelja, posebno žena, koje su ubrzo postale brojnije u osnovnim školama.¹² Na početku austrougarske okupacije, mnoge od njih dolazile su izvan Bosne i Hercegovine. Zemaljska uprava, je morala čekati nekoliko godina, da novo otvorene učiteljske škole napusti nova generacija bosanskih učitelja i učiteljica. U Bosni i Hercegovini su dolazile učiteljice iz susjednih zemalja, koje su znale domaći jezik; iz Vojvodine,¹³ kao i iz Hrvatske banovine i Slavonije. Učiteljice su osim obrazovanja donijele, novi način mišljenja o ulozi žene u nacionalnom društvu. Za Bosnu i Hercegovinu ovo je bio novi pogled, nova stvar, jer do tada žena je generalno bila pasivni svjedok događaja, čija je uloga bila samo da plače nad mrtvim mužom ili sinom, koji su poginuli u nekim od buna i ratova. U novim stajalištima, žena je trebala biti u prvom planu, gdje bi govorila svojim glasom.

Taj ženski glas, najbolje se mogao čuti kada se pročitaju djela dvije feministkinje; Jelice Belović-Bernadzikowskie i Jagode Truhelke. Rođene su u Osijeku, kosmopolitskom gradu u Slavoniji, odakle su otišle da se pripremaju za učiteljice. Nije nevažno znati, da su objema očevi bili učitelji, zato se u kući uvijek znalo, da je mudrost najveća vrijednost kako za muškarce tako i žene. Jagoda se školovala u Zagrebu u djevojačkoj školi Marije Jambrišak.¹⁴ Jelica se obrazovala u Parizu i Beču. Krajem XIX stoljeća obje su došle u Bosnu i

⁹ Tomislav Krzyk, Česi u Sarajevu: 1878-2010: arhivsko dokumentacijska istraživanja, Matica Hrvatska 2015, 63.

¹⁰ Historijski arhiv Sarajevo, (dalje: HAS) *Imenik učenika Velike Gimnazije Sarajevo, za 1910/1911*, Maria Woska [brak sygn].

¹¹ Marija Bergmann koja je doktorirala 1916. bila je po mišljenju nekog povjesničara prva žena sa titulom doktora, koja je rođena u Bosni i Hercegovini. Nije to istina, jer u 1911. godini Kawecka dobila titulu doktora filologije. Christian König, *Germanistik in Mittel- und Osteuropa 1945-1992*, Berlin-New York 1995, 73; *Corpus studiosorum Universitatis Jagellonicae 1850/51-1917/18. K-L*, ur. Krzysztof Stopka, Kraków 2009, 146.

¹² U srednje ženske škole, mnogo učitelja bili su muškarci.

¹³ Stevo Kaluđerčić, Srbi i Srpkinje iz Vojvodine učitelji i učiteljice u Bosni i Hercegovini, *Glasnik Istarskog društva u Novom Sadu*, br. 2/12, Novi Sad 1939, 193-209.

¹⁴ Ana Batnić, Plemkinje duha: Marija Jambrišak-Jagoda Truhelka-Zdenka Marković, *Nova Croatica: časopis za hrvatsku književnost i kulturu*, br. 2/52, 2008, 202.

Hercegovinu – Jagoda sa bratom Ćirom, a Jelica sa Janom Bernadzikowskim, koji je bio sudac. Obje osim školskog posla, bavile se i novinarstvom – pisale su za školske novine kao što je *Školski vijesnik*, kao i druge novine, koje nisu bile povezane sa pedagogijom, kao na primjer *Nada*, *Osvit* ili *Zora*.

Jelica, za koju se govorilo da je bila pionirka feminizama u Bosni i Hercegovini, je bila žrtva kućnog zlostavljanja. Njen muž je bio alkoholičar, kojeg Jelica nije mogla napustiti, uprkos tome što je bila maltretirana: *K tome je imao ružne pogreške; sklonost ka piću („wodka” vino) i kartama. Bijaše tvrdoglav i - nepažljiv na zdravlje. Kašljao je po čitave noći i izbacivao je gnoj [...] Bilo meni je odvratno ljubiti usta čitava pune gnoja.*¹⁵ Bila je psihički ovisna od njega.¹⁶ Zato je pisanje Jelici bilo kao azil, gdje je bježala od teškog svakodnevnog života. Njeni tekstovi „Moderna žena” ili „Žena budućnosti” pokazali su novi put za žene, ne samo iz Bosne i Hercegovine, nego i drugih zemalja Balkana.¹⁷ Herojine njenih tekstova bile su druge žene, a ne autorka – koje su bile jake i neovisne, da bi bile sretne, nije im trebao muž, ni porodica. Snaga i neovisnost, su te karakterne crte komšinice iz Osijeka – Jagode Truhelke. Žene, o kojima se piše, o Tugomilu ili Anici i njenoj učiteljici, su napisane autobiografske slike Jagode.¹⁸ Feminizam, koji su propagirale Belović-Bernadzikowska i Truhelka, osim feminističkog slogana, imao je i drugi cilj. Dakle, žene koje su bile obrazovane i neovisne, mogle su se boriti za nacionalne ciljeve južnih Slavena u Habzbuškoj monarhiji, isto kao muškarci.¹⁹

Manje od 20 godina nakon dolaska Austro-Ugarske u Bosnu i Hercegovinu, ova zemlja se promijenila, i dobila je status jednog glavnog centra feminizma na Balkanu. Kako se to dogodilo? Odgovor neće biti kompletan, ako kažemo, da su tome doprinijele škole, gdje su radile učiteljice kao što su Belović-Bernadzikowska ili Truhelka, nego treba ukazati i na druge čimbenike, koji su na to utjecali.

Posao koji je etički sumljiv

Truhelkin brat, Ćiro, bio je zaposlen u Zemaljskom muzeju u Sarajevu. U svojim memoarima napisao je, da je u vrijeme Kàlajevе vlade, propaganda

¹⁵ HAS, sign. 0-BJ-86, *Zbirka J. Belović-Bernadzikovskije, Memoari*, 287.

¹⁶ U bosanskom jeziku ne postoji engleska riječ „Codependency”, koja znači, da partner alkoholičara, koji se ne alkoholizira, zbog toga što s njim živi, on je isto bolesan. Judith L. Fischer, Lynda Spann, *Measuring Codependency, Alcoholism Treatment Quarterly*, br. 8, 1991, 87-100.

¹⁷ Jelica Zdero, Jelica Belović-Bernadzikowska, u: *Biographical Dictionary of Women's Movements and Feminisms: Central, Eastern, and South Eastern Europe, 19th and 20th Centuries*, ur. Francisca De Haan, Krassimira Daskalova, Anna Loutfi, New York 2006, 52.

¹⁸ Snježana Šušnjara, Jagoda Truhelka, *Hrvatski Narodni Godišnjak*, br. 53, 2006, 246.

¹⁹ Dominika Kaniecka, *Ciche wojowniczkki o sprawę narodową – o glosie kobiet w chorwackim dyskursie narodowym, Pamiętnik Słowiański*, br. 48, 2012, 30-34.

koja je kreirala sliku Bosne i Hercegovine, kao zemlje uspjeha, bila prevelika²⁰. Kada pogledamo to u širem kontekstu kroz rad mađarskog Zajedničkog ministarstva finansija, možemo vidjeti, da su mnogi od njegovih aktivnosti, imali jedan cilj – pokazati svijetu, da se u zemlji koju vodi, dogodio industrijski napredak. Ovaj napredak, koji se dogodio na području stambene izgradnje, infrastrukture, poduzeća,²¹ itd, ticao se napretka ukupnog društva Bosne i Hercegovine. Cijena koju su stanovnici ove zemlje platili za novu željezničku prugu, ili električni tramvaj u Sarajevu,²² bile su značajne društvene promjene. Tako su Sarajevo ili Travnik gubile svoj orijentalni karakter,²³ a društvo je gubilo svoje stare principe, a dobijao nove.

Muslimanska elita, koja je do tada imala najvažniju ulogu u zemlji (uprkos pacifikaciji iz 1851. za vrijeme Omera Lutfi-paše²⁴), izgubila je svoje mjesto; dio je emigrirao,²⁵ ili je otišao na selo, gdje su begovi još dugo vremena bili moćni i utjecajni.²⁶ Njihovo mjesto u gradovima je zauzela „nova elita”, koja je došla iz cijele Austro-Ugarske monarhije.²⁷ Habzburška imperija, je bila katolička i konzervativna država, što ipak nije bio problem, da se vlada racionalno ponaša kada su teške teme u pitanju, poput prostitucije, koja je na području Monarhije, bila legalna, kao normalan posao.²⁸ Trebamo kazati, da ovaj problem, nije bila baština osmanskog perioda, jer je u to vrijeme prostitucija, bila marginalni problem. Veliki broj prostitutki, bio je rezultat masovne migracije stranaca, posebno muškarca, koji su dolazili u velikom broju u Bosnu i Hercegovinu. Kako kaže Čeh, František Valoušek, koji je bio žandar u

²⁰ Čiro Truhelka, Uspomene jednog pionira, ur. Muamer Spahić, *Bosanski portreti*, Zenica 2012, 86

²¹ Dobar primjer ove promjene je grad Tuzla, koji je bio jedan od industrijskih centara Bosne i Hercegovine u ovom trenutku. Izet Šabotić, *Život, ljudi i događaji: Tuzla na razmeđu 19. i 20. stoljeća*, Centar za istraživanje moderne i savremene historije, Tuzla 2019, 55-66.

²² Тодор Крушевац, *Sarajevo pod austro-ugarskom upravom, 1878-1918*, Muzej grada Sarajeva, Sarajevo 1960, 114-117.

²³ Robert J. Donia, Fin-de-siecle: Habzburška transformacija osmanskog grada, *Prilozi Instituta za istoriju*, br. 32, Sarajevo, 2003, 149-178.

²⁴ Markus Koller, Ömer Pasha Latas and the Ottoman Reform Policy in Bosnia and Herzegovina (1850–1851), u: *The Piety of Learning: Islamic Studies in Honor of Stefan Reichmuth*, ur. Michael Kemper, Ralf Elger, Brill Boston 2017, 253-255.

²⁵ Emigracija se dogodila ne samo nakon okupacije već također i kasnije, kada je nekoliko muslimana otišlo van Bosne i Hercegovine nakon Hercegovačkog ustanka iz 1882. godine. Izet Šabotić, *Čifčijski odnosi i promjena vlasništva nad zemljom u Bosni i Hercegovini (1878-1918)*, Centar za istraživanje moderne i savremene historije, Tuzla 2019, 64.

²⁶ Husnija Kamberović, *Begovski zemljišni posjedi u Bosni i Hercegovini od 1878. do 1918.*, Ibn Sina, Sarajevo 2005, 90-91. Konzervativizam muslimana bio je razlog, da su se begovi teško prilagodili na novo vrijeme: Ilijas Hadžibegović, *Bosanskohercegovački gradovi na razmeđu 19. i 20. stoljeća*, Institut za istoriju, Sarajevo 2004, 17-19.

²⁷ Ferdo Hauptmann, Privreda i društvo Bosne i Hercegovine u doba austrougarske vladavine 1878–1918, *Prilozi za istoriju Bosne i Hercegovine*, br. 59, Sarajevo 1987, 193-203

²⁸ Darija Željko, Problem prostitucije i njezina zakonska regulacija u europskom okruženju do prve polovine 20. stoljeća, *Pravnik: časopis za pravna i društvena pitanja*, br. 50/100, 2016, 167.

nekoliko bosanskih gradova, u zemlji je bila prevelika nejednakost žene i muškarca.²⁹

Kako kaže povjesničarka Amila Kasumović, mnogo bludnica stiglo je u Bosnu zajedno sa austrougarskom vojskom 1878. godine.³⁰ Dalje, ovaj problem bio je još veći, našto je uticao zakon, jer 7 godina poslije Berlinskog kongresa 1885. godine status bludnica bio je propisan Zakonom (kasnije 1906. godine Vlada je nešto modificirala), koji je propisao da ako se dobio pristanak Vlade, mogao se otvoriti bordel.³¹ Ovaj posao bio je etički sumljiv, a ipak po zakonu, bilo je to normalno preduzeće.

Nikada u historiji Bosne i Hercegovine nije bilo tako mnogo bludnica, kao u austrougarskom periodu. Vlada, koja je bila pod utjecajem katoličke crkve, iako je podupirala puritanstvo, vjerovala je da je prostitucije bilo uvijek, za to je bilo bolje da se država time bavi. Prostitucija je donosila novac državi, jer svaka bludnica, koja je bila registrirana, morala je plaćati zemlji taksu³² za svoje usluge. Osim toga, bordeli koji su legalno djelovali normalno su plaćali troškove, kao i sva poduzeća. Bila je tu još jedna korist od bludilišta. Ove „fabrike zadovoljstva” pomagale su ljekarima boriti se sa epidemijom sifilisa, ili drugim bolestima koje su bile rezultat seksualne aktivnosti. Za to su prostitutke imale mogućnost regularne ljekarske pomoći,³³ kao i stalne plaće. Osim toga, ako im se dogodilo nešto ružno, poput toga da su bile žrtve lopova, onda su mogle normalno tražiti policijsku pomoć, kao što je bio slučaj dvije bludnice iz Mađarske, kojima su 1914. godine ukradeni koferi.³⁴ Kao svi državljani mogli su tražiti pravdu kod Vlade, čak i kod Zajedničkog ministarstva finansija. U Arhivu Bosne i Hercegovine u Sarajevu, nalazi se arhivska građa iz 1912. godine kada je ovaj posao vodio Leon Biliński, kojem je napisala pismo Anna Tarle, bivša prostitutka³⁵ koja je otvorila svoj bordel u Sarajevu. Dakle gospođa Tarle se žalila, da Vladin povjernik za grad Sarajevo, želi da zatvori ovaj bordel, a ona da napusti Sarajevo, pa je za to molila ministra, da promijeni ovu odluku u njenu korist. Tako se i dogodilo. Biliński je još nekoliko puta, pregledao sve dokumente, koji su se ticali bordela Tarle, te je promijenio odluku vladinog povjernika, zahvaljujući tome ona je ponovo mogla voditi svoj bordel.³⁶ Ako usporedimo situacije prostitutke iz austrougarskog i osmanskog perioda, vidimo

²⁹ František Valoušek, Sjećanja na Bosnu: zapisi austrougarskog žandara na službi u Bosni, *Bosanska riječ*, Sarajevo 2015, 107. (dalje: F. Valoušek, *Sjećanja na Bosnu*).

³⁰ Amila Kasumović, Prilog povjesti marginalnih skupina u Bosni i Hercegovini u doba Austro-Ugarske uprave: Prostitutke, *Historijski zbornik*, br. 60, 2007, 162. (dalje: A. Kasumović, *Prilog povjesti marginalnih skupina u Bosni i Hercegovini*).

³¹ A. Kasumović, *Prilog povijesti marginalnih skupina u Bosni i Hercegovini*, 163.

³² *Isto*, 164.

³³ Fran Gundrum, O sarajevskim bludilištima, *Liječnički vjesnik*, br. 11, 1903, 363-364.

³⁴ Arhiv Bosne i Hercegovine (dalje: ABiH), Zemaljska Vlada Sarajevo (dalje: ZVS), 1914 sygn. 21/88/4.

³⁵ ABiH, ZVS 1912, sygn. 21/81/3.

³⁶ ABiH, ZVS 1912, sygn. 21/80/10.

da su bludnice u osmanskome vremenu bile na margini,³⁷ jer nisu imale nikakve pravne zaštite, zato se u vrijeme austrougarske uprave, status ovih žena promijenio nabolje. Naravno, uvijek ne možemo reći, da je život bludnice bio lagan, jer generalno u cijelome svijetu žena, koja je prodavala svoje tijelo, smatrana je žrtvom, koju je svijet iskoristio.³⁸ Ono što želimo naglasiti, je da je položaj bludnice bio bolji nego ranije. Imamo primjere da se Vlada borila protiv zlostavljanja prostitutki, kao na primjer prodaje žena.³⁹ Drugi problem kojim se bavila policija, bio je korištenje mladića za usluge bludilišta, koji nisu imali 18 godina.⁴⁰ Zato je u zatvor došla Ana Schulteis, koja je bila zatvorena, jer je primila malogodišnjeg momka.⁴¹ Ako je bordel bio registriran i ako su se platili svi troškovi te uspunili higijenski uvjeti, onda status prostitutki, koje su tamo radile nisu bio loš. Ovo mišljenje se ne odnosi samo na novac, već na cjelokupan odnos društva prema bludilištima. Imamo situacije, da se klijent zaljubio u bludnicu i uzeo istu kao ženu.⁴² Još je zanimljivija situacija, koja se dogodila u Bosanskom Petrovcu 1914. godine, gdje su državljani ovog grada zamolili Vladu da otvori u njihovom gradu bordel. Svoju molbu podupirali su time, da je u gradu veliki broj silovanja i drugog zločina, osim toga mnogi mladići koristili su se uslugama neregistriranih bludnica, koje nemaju ljekarskog osiguranja, zato su bolesni od sifilisa i drugih veneričnih bolesti.⁴³ Ovo pismo potpisalo je više od 70 stanovnika grada, muslimani, katolici i pravoslavci. Ovu javnu kuću željela je otvoriti Olga Zorić, Srпкиnja iz Bihaća, koja je u Drvaru već dvije godine vodila sličan posao, i kako je sama tvrdila: *do sad nisam Vlastima kroz ovo vrijeme dala povoda za bilo kakvu tužbu ili nepriliku.*⁴⁴ Trebamo ipak naglasti, da je ova molba nešto posebno, jer većina pisama koja su se odnosila na bordele, bile su molbe da Vlada zatvori iste zbog demoralizacije stanovnika.⁴⁵

Ako bismo željeli napisati više o prostitutkama, bilo bi teško, jer u dostupnim spiskovima, postoje samo podaci, kao što su ime i prezime, rijetko pseudonimi, poput „Lola”, „Rosi” ili „Lilli”.⁴⁶ Jedino što možemo reći, da je među njima bio mnogo žena s juga (što je bitno, nisam našao nijednu, koja je imala muslimansko ime ili prezime), ali i iz drugih zemalja: Mađarske, Austrije, iako ne možemo isključiti da su one bile Čehinje, Jevrejke ili Poljakinje, posebno da među ljudima, koji su željeli otvoriti bordele, bilo je Poljaka iz

³⁷ Müge Özbek, The Regulation of Prostitution in Beyoğlu, *Middle Eastern Studies*, br. 44/4, 2010, 555-556.

³⁸ U Engleskoj je bilo popularno tvrđenje da prostitutke u većini su žrtve siromaštva, koje eksploatirali su bogati muškarci. Paula Bartley, *Prostitution. Prevention and Reform in England, 1860-1914*, Routledge, London 2000, 5-6.

³⁹ ABiH, ZVS 1914, sygn. 21/71/13.

⁴⁰ ABiH, ZVS 1914, sygn. 21/75.

⁴¹ ABiH, ZVS 1914, sygn. 21/88/3.

⁴² ABiH, ZVS 1914, sygn. 21/50/2.

⁴³ ABiH, ZVS 1914, sygn. 21/76/3.

⁴⁴ *Isto.*

⁴⁵ ABiH, ZVS 1912, sygn. 21/82.

⁴⁶ ABiH, ZVS 1914, sygn. 21/90/75.

Galicije.⁴⁷ Nemamo podataka odakle su one došle, iz koje socijalne klase su one, ili zašto su se odlučile da tako rade. Jedino možemo metodom *case study* navesti primjer Izolde Parkanikove, prostitutke, koju je sreo žandar Valoušek. Izolda je bila prvo žrtva svog momka u Mađarskoj, koji je nju prodavao muškarcima, a kada je otišla od njega, neki su joj ljudi kazali da ide u Bosnu, da pronade muža i da bude sretna, ali kada je tamo došla, ponovo je morala raditi, kao bludnica. Pobjegla iz bordela žandara, nakon čega joj se sudbina promijenila.⁴⁸ Izoldu su našli roditelji i ona se vratila u Mađarsku. Nije rijetkost, da su roditelji svoje kćeri tražili u javnim kućama, kao što je to učinio Simon Josef Toth iz Budimpešte, koji je molio Zemaljsku vladu da, mu pomogne naći kćerku, koja je vjerovatno radila u bordelima u Bosni i Hercegovini.⁴⁹

Iako je prostitucija bila na margini, kad je riječ o ženskoj aktivnosti, ipak vidimo, kada se sve to usporedi sa osmanskim vremenom, napredak je vidljiv u svakoj slučajju. Naravno, da su uvijek žene, koje su radile u javnoj kući bile stigmatizirane. Da li je danas više od 100 godina nakon odlaska Austro-Ugarske, stvar drugačija? Prostitutke su uvijek na margini, a u nekim zemljama njihov položaj je gori nego što je to bio u austrougarskom periodu, gdje su mogle dobiti besplatnu pomoć i lijek, ili čak dobiti potporu od uprave, kada nisu mogle više raditi.⁵⁰ Osim toga, treba kazati, da je među bludnicima, postojala hijerarhija. Jedna je prostitutka radila sa službenikom, druga sa tajnikom, a treća sa *Hofratom*...

Majka, žena, radnica

Vidjeli smo, kako su promjene uticale na učiteljice, koje su bile dio „nove elite”, a kako na prostitutke, koje su bile na društvenoj margini. Iako, primjer učiteljice Danice Vučić, koja je bila poslata iz Sarajeva za to da radi kao bludnica, uprkos tome, što je bila učiteljica, vidimo, da razlika među ovim ženama, nije uvijek bila toliko prevelika.⁵¹ Trebamo isto tako, predstaviti žene, koje su predstavljale „sredinu”, koje nisu bile učiteljska elita, ali i nisu bile moralno posrnule kao bludnice.

Industrijalizacija Bosne i Hercegovine bila je prilika za osnivanje male manufakture, kao i velikih preduzeća,⁵² što je rezultiralo građenjem velikih fabrika. Najčešće su se gradile blizu velikog grada, jer tamo su bile ceste i druga industrija, dakle u: Sarajevu, Tuzli, Mostar i Banja Luci. Da bi ova preduzeća mogla raditi, potrebno je bilo da se zaposli jeftina radna snaga, koju su činili

⁴⁷ ABiH, ZVS 1911, sygn. 21/21/12.

⁴⁸ F. Valoušek, *Sjećanja na Bosnu*, 107-109.

⁴⁹ ABiH, ZVS 1914, sygn. 21/88/2.

⁵⁰ A. Kasumović, *Prilog povjesti marginalnih skupina u Bosni i Hercegovini*, 168-169.

⁵¹ ABiH, ZVS 1914, sygn. 21/85/3.

⁵² Michael Palaret, *The Balkan economies c. 1800-1914. Evolution without development*, Cambridge University Press, Cambridge 1997, 230-233.

žene i djeca radnici. U fabrici duhana ili tekstila nije bilo potrebe da je neko fizički snažan, kao u rudniku ili sječanju šume, gdje se mogli raditi samo muškarci. Lakše poslove mogle su raditi mladi i žene, koje su, što je bitno, dobijale samo dio plaće, u odnosu na plaću muškaraca. Ovo nije bilo ništa čudno, jer u cijelom svijetu su se stvari tako odvijale, a ne samo u Bosni i Hercegovini u vrijeme austrougarske uprave.⁵³ Zaposlenje ženskog osoblja u konzervativnoj i patrijarhalnoj zemlji izazvalo je mnoge kontroverze. Ticalo se ovo žena i iz katoličke porodice, kao i pravoslavne. Naravno ova stvar se nije ne odnosila na muslimanke, jer one nisu mogle same bez muža izlaziti iz kuće, zato su većinu vremena provodile kod kuće.⁵⁴ Ovaj problem na početku 80-ih godina XIX stoljeća bio je razlog, da su se vlasnici fabrika brinuli, da u njihovim poduzećima radi previše mladića, a malo žena.⁵⁵

Situacija se brzo promijenila, tako da je u tvornicama duhana ili tekstila iz godine u godine bio sve veći broj žena. U svim bosanskohercegovačkim tvornicama duhana na početku XX stoljeća 70% zaposlenih (1.736) su bile žene.⁵⁶ U procentima još veći broj ženskog osoblja radio je u tekstilnim poduzećima, u kojima su 81,5% bile djevojke.⁵⁷ Dogodilo se to, da su se žene sa preko 20 godina zapošljavale. Novo vrijeme bilo je kapitalističko, koje je donijelo mnoge promjene. U ovom vremenu teška socijalna situacija je bila ako je radio samo otac, kako je bilo i u prošlosti.

Osim ekonomske situacije, promjenilo se mišljenje, što potvrđuje dokaz i rad Belović-Bernadzokowske ili Truhelke s čime su se upoznale žene patrijarhalnog društva, zahvaljujući tome ove ideje su promijenile tradicionalni obiteljski model. Ovaj proces promjene ženske pozicije u porodici ubrzao je odlazak žene u tvornice. Naravno, to je dovodilo da žena bude više umorna, ali je ona ipak imala svoj novac, te je mogla sama odlučiti što može sa njim raditi. Austrougarska vlada, uprkos tome što je bila konzervativna podupirala je revoluciju, te je davala ženama mogućnost, da se školuju, zaposle, ne samo u privatnim tvornicama nego također kao niže službeno osoblje, što je bilo popularno u vrijeme Prvog svjetskog rata, kada se mnogo muškarca moralo boriti.⁵⁸ Za ovaj proces emancipacije, vrlo bitno značenje, imala je reforma

⁵³ Donald Quataert, *The Ottoman Empire 1700-1922*, Cambridge University Press, Cambridge 2005, 140.

⁵⁴ Antun Hangi, *Život i običaji muslimana u Bosni i Hercegovine*, Kajon 1907, 66. (dalje: A. Hangi, *Život i običaj muslimana*).

⁵⁵ Ilijas Hadžibegović, *Postanak radničke klase u Bosne i Hercegovine i njen razvoj do 1914*, Svjetlost, Sarajevo 1980, 136. (dalje: I. Hadžibegović, *Postanak radničke klase u Bosne i Hercegovine i njen razvoj do 1914*).

⁵⁶ I. Hadžibegović, *Postanak radničke klase u Bosne i Hercegovine i njen razvoj do 1914*, 137.

⁵⁷ *Isto*, 140.

⁵⁸ Ovaj problem u kontekstu Austro-Ugarske analizirala je Mauren Heally, koja govori da je u civilnoj administraciji od 1917. do 1918. bilo zaposleno od 36 tisuća do 50 tisuća žena: Marlen Heally, *Becoming Austrian: Women, the State, and Citizenship in World War I*, *Central European History*, br. 1/35, 2002, 29-34.

mirovine, koja je predstavljala zaštitu udovica i njihove djece.⁵⁹ Posao nije samo omogućavao da žena izlazi iz kuće i da je dobijala novac, nego je jačao njen autoritet, a autoritet muža u bosanskohercegovačkom društvu se umanjivao, jer nije on sam mogao nahraniti obitelj, zato je morao podijeliti svoju ulogu sa suprugom. Ove promjene ticale su se više grada, a manje sela, pa ipak i tamo možemo vidjeti da se promijenila uloga žene u obitelji.

U periodu između dva svjetska rata Vera S. Erlich je istraživala, kako se promijenila jugoslavenska obitelj na selu. Iz metodološke perspektive rezultat njenoga rada odnosio se na sve jugoslavenske zemlje. Bosna i Hercegovina bila je podijeljena na Bosnu muslimansku (Bosnu) i Bosnu katoličku (Hercegovinu). Zahvaljujući upitnicima, koje su joj pomogli podijeliti seoski učitelji, postavila je pitanje kako su se promijenile različite stvari u svakodnevnom životu porodice.⁶⁰ Rezultati koje je dobila, imali su veliki značaj, jer u kontekstu Bosne i Hercegovine se vidi, kako je Austro-Ugarska izgrađivala svoju kulturu u toj zemlji.

Kada je riječ o ženi u Bosni, majka je bila mnogo više vezana za dijete nego sa muža. U Hercegovini je to bilo manje zastupljeno, što je interesantno isto kao u Hrvatskoj banovini.⁶¹ Osim toga, majka je bila više vezana za kćer nego za sina.⁶² Zato su sinovi češće bili na strani supruge nego majke, ako se u porodici dogodi neki sukob.⁶³ Društvene promjene, koje su se dogodile u Bosni i Hercegovini, utjecale su da su roditelji izgubili utjecaj na dijete, u većini to se odnosilo na oca, koji je više izgubio svoj status, nego majka, jer praktično istraživanje Erlich potvrđuje da je muž izgubio svoj autoritet.⁶⁴ Ova moralna revolucija imala je utjecaj na seksualne odnose neudate žene, koji su bili češći,⁶⁵ kao i udatih žena, koje su varale svoje supruge.⁶⁶ Kada je riječ o starijim neudatim ženama, evidentan je manji pritisak lokalnog stanovništva, da se moraju udati.⁶⁷ Isto je zapaženo i kada se radilo o trudnim djevojkama.⁶⁸ Osim toga, žene koje su odgovorile na Erlihova pitanja, tvrdile su, da je situacija žene bolja, što se tiče njihovog autoriteta i da su sve više emancipovane. S druge strane treba reći, da se ovo poboljšanje desilo, jer je na selu bila loša ekonomska situacija, pa su žene morale raditi kao i muškarci (čak negdje i muslimanke⁶⁹), te

⁵⁹ Ferdinand Schmid, *Bosnien und die Herzegovina unter der Verwaltung Oesterreich-Ungarns*, Verlag von Veit & Comp, Leipzig 1914, 61-62.

⁶⁰ Bojan Baskar, Austronostalgia and Bosnian Muslims in the work of Croatian anthropologist Vera Stein Ehrlich, in: *Imagining Bosnian Muslims in Central Europe: Representations, Transfers and Exchanges*, red: František Šitek, Berghahn Books, New York 2021, 155-156.

⁶¹ Vera S. Ehrlich, *Jugoslavenska porodica u transformaciji, Studija u tri stotine sela*, Naprijed, Zagreb 1964, 67. (dalje: V. S. Ehrlich, *Jugoslavenska porodica u transformaciji*).

⁶² V. S. Ehrlich, *Jugoslavenska porodica u transformaciji*, 68.

⁶³ *Isto*, 79.

⁶⁴ *Isto*, 205.

⁶⁵ *Isto*, 126.

⁶⁶ *Isto*, 292.

⁶⁷ *Isto*, 138.

⁶⁸ *Isto*, 120.

⁶⁹ A. Hangi, *Život i običaj muslimana*, 66.

je rezultat njihovog utjecaj na seljački život bio veći. Dalje, ženska pozicija je jačala u porodici, jer kako se vidi iz Erlihovih obrazaca, muškarci su rjeđe nego ranije tukli svoje supruge,⁷⁰ za to su se sve češće savjetovali sa svojim suprugama, kada su morali nešto bitno odlučiti.⁷¹

Moderna muslimanka

Društvene promjene u Bosni i Hercegovini utjecale su na položaj žene kako u gradu, tako i na selu. Naravno, da su se najduže širenju liberalnog duha protivili muslimani ove zemlje, koji nisu vjerovali da promjene Habzburške monarhije mogu donijeti nešto dobro. U početku uspostave austrougarske uprave, muslimani nisu vjerovali katoličkom caru, ali kasnije će se izgrađivati suradnja između muslimanskih elita i Zemaljske vlade, što je imalo utjecaja na položaj muslimanske djevojke u društvu.

Izjava Mehmed-bega Kapetanovića Ljubušaka u „Narodno blago”,⁷² potvrđuje, da muslimani hoće da se dogovore sa novom Vladom. Isto tako, Zemaljska vlada je željela, da muslimani budu njihovi suradnici, u procesu modernizacije države, pri čemu bi se poštovali muslimanska religija i običaji. Za to sve reforme, koje je Vlada vodila, morale su biti prihvatljive i u kontekstu interesa pripadnika islamske vjere Bosne i Hercegovine. Tamo gdje je postojala takva mogućnost, Beč je ostavio stare muslimanske institucije kao na primjer šerijatske sudove za muslimane.⁷³ Pored toga, austrougarski građanski zakon uvažio je specifikume islamske vjere. Zahvaljujući tome Bosna i Hercegovina je bila jedina zemlja Habzburške krune, gdje su imovinu istovremeno mogle dobiti nekoliko udovica, koje su bile žene jednog čovjeka.⁷⁴ Poštovanje islamske vjere, bila je jedna stvar, druga je bila modernizacija ove zemlje, koju su Habzburzi bezrezervno provodili. Vlada je balansirala, te je podržavala kulturne aktivnosti muslimana (np. Gajret⁷⁵), kao i njihovo obrazovanje kroz mektebe i medrese.⁷⁶ Osim toga, Vlada je otvorila osnovne i stručne škole za djevojke, koje su bile u Sarajevu u prvoj polovini 90-ih godina XIX stoljeća.⁷⁷ U stručnim školama za muslimanke, radili su ne samo učitelji muslimani, već također i žene drugih konfesija. Među njima predavanje iz higijene vodila je Teodora Krajevska

⁷⁰ V. S. Ehrlich, *Jugoslavenska porodica u transformaciji*, 239.

⁷¹ *Isto*, 231.

⁷² Mehmed-beg Kapetanović Ljubušak, *Narodno Blago*, Preporod, Sarajevo 2003.

⁷³ Enes Durmišević, Šerijatski sudovi u Bosni u drugoj polovini XIX stoljeća, *Anali Pravnog fakulteta Univerziteta u Zenici*, br. 12, 2013, 75-89.

⁷⁴ *Glasnik zakona i naredaba za Bosnu i Hercegovinu*, 1885, 540-541.

⁷⁵ Gajret je osnovan 1903. kao knjižnica za muslimane. Samo nakon Prvog svjetskog rata uzeo na sebe obavezu da će organizirati školske stipendije za muslimanske učenike kako muške kao i ženske. Nadir Dacić, Uloga, značaj i doprinos Gajreta obrazovanju žena, u: *Zbornik Radova: Bosanskohercegovačke naučnice/znanstvenice i njihov istraživački rad*, Mostar 2019, 29-37.

⁷⁶ Fikret Karčić, *The Bosniaks and the challenges of modernity*, El-Kalem, Sarajevo 1999, 92.

⁷⁷ S. Šušnjara, *Školovanje ženske djece u Bosni i Hercegovini u doba Austro-Ugarske (1878-1918)*, 456.

liječnica iz „nove elite”, koja je nakon odlaska iz Tuzle, radila u Sarajevu, gdje se prije svega bavila liječenjem muslimanske žene. U svojim memoarima, koji su 2015. godine objavljeni u Zagrebu, rođena u Varšavi, Poljakinja je pisala o svojim muslimanskim školarkama:

Muslimanke su se odlikovale kućnim odgojem, velikim poštovanjem spram učitelja i kao što običaj nalaže, spram starijih osoba. Šutljive, poslušne i pažljive, sve su bile slične. Pamtile su dobro, no rijetko su se isticale življim poimanjem i dubioznošću. Jedna od najboljih učenica muslimanki, bila je Fatima Hadži Karić. Sve su učenice muslimanke dolazile iz naprednih obitelji. Zaostali muslimani – fanatici, nisu svoje kćeri slali u vladinu školu. Zaostali su se zadovoljavali mektebom, [odnosno] školom, gdje se je učila muslimanska religija, tj. Islam.⁷⁸

Prvo se polazilo od toga da se promijeni odnos oca i brata, a u drugom koraku kćerke i sestre. Ovi zadaci, nisi bili nimalo laki. Veoma je bilo teško promijeniti mišljenje ljudi, o njima je Krajewska govorila da su „fanatici” jer je kao liječnica znala, zato što se posebno bavila muslimankama, koje su bile bolesne. Krajewska je početkom 90-tih godina došla u Tuzlu, gdje je Zemaljska vlada obezbijedila posao za ženu ljekara, jer muškarci, zbog religije, nisu mogli pomagat muslimanskim ženama. Ona je, kao i druge liječnice⁷⁹ razbijala konzervativizam muslimana. Krajewska, koja je svake godine spašavala zdravlje 200-300 muslimanki, pisala je u svojim memoarima slijedeće:

U početku su mi se sve žene - muslimanke, koje sam upoznala, činile jednakima. Kasnije sam počela razlikovati dva tipa zaostale i napredne. Vrlo je neugodno imati posla s tim prvima. Kada dođem k njima, gotovo ne odpozdravljaju na moj pozdrav [i] gledaju me ispod oka, s nevjericom. Ako dođem po drugi put nailazim na poboljšanje, tada odgovaraju na moje pitanje, da je tako isto ili sve gore. Takva fanatična Turkinja čak, ne umije ni izraziti svoju ljutnju, [već] samo gleda ljutitim očima i miče usnama, kao da nešto žvače ili kao da bi huek ispljunuti svoju potisnutu ljutnju. Tada me obuzme jako neugodan osjećaj. Dogadi se to kada muž, mimo ženine volje, dođe po mene i dovodi me k svojoj kući ili kad idem po kućama sa sanitarnom komisijom, kontrolirajući ima li skrivenih bolesnika. U vrijeme epidemije kolere, događalo se da musliman ne bi prijavio bolesnu ženu, tako kako su gradske vlasti tražile. To su najtužniji trenuci moje službe. Drugi tip, to je napredna Turkinja, koja ima povjerenja u sve što donosi napredak. Takva Turkinja za mene predstavlja neku vrstu propagande među svojim poznanicama. Dovodi ih k sebi kada ja trebam doći, zahvaljuje mi na posjeti, moleći da je ponovo posjetim. Napredne muslimanke pokazuju interes prema općim gradskim pitanjima, pitaju me o

⁷⁸ Zdravka Zlodi, Tomasz J. Lis, *Bosna u uspomenu poljske liječnice Teodore Krajewske z Kosmowskich (1854-1935)*, Hrvatski Institut za Povijest, Zagreb 2015, 177. (dalje: Z. Zlodi, T. J. Lis, *Bosna u uspomenu poljske liječnice Teodore Krajewske z Kosmowskich*).

⁷⁹ Jitka Malečková, *“The Turk” in the CzechImagination (1870s–1923)*, Brill, Boston 2020, 129-130.

hitnim slučajevima, ponekad traže da im rastumačim prirodne pojave, [a] muža traže gramofon ili mašinu za šivanje.⁸⁰

Teodora Krajewska uprkos tome što nije bila član *Frauen Verein* iz Sarajeva, kao autoritet i prijatelj muslimana angažirala se preko društva za pomoć stanovnicima Travnika, čije su kuće stradali zbog požara, koji se tamo dogodio 1903. godine.⁸¹ Bila je to razumna odluka, jer individualna aktivnost je bila važna, iako nije donosila uspjeha, kao djelovanje u kolektivu.

Ženska udruženja

Prva udruženja bila su osnovana odmah nakon uspostave austrougarske vlasti u Bosni i Hercegovini. Udruženja su imala brojne ciljeve: religiozne, poput Hurijeta ili Antonius von Padua-Verein, zabavne, kao Junioren Athletenklub, Radfahren Klub, nacionalne, Česka Beseda, Koło Poljske, bilo je i različitih radničkih udruženja, kao što su: Privatbeamtenverein, Bematenverein i dr.⁸² Jedan broj udruženja bila su ženske udruženja, poput *Frauenverein*, gdje je Krajewska tražila pomoći za stanovništvo Travnika. *Frauenverein*, je osnovan 1885. godine i bilo je drugo po starini udruženje u Bosni i Hercegovini.⁸³ Članice udruženja su bile najpoznatije žene u Sarajevu. Bio je to elitno udruženje, koje je okupljalo supruge, kćerke i sestre službenika ili političara, poput Irene Varešanin, koja je bila predsjednica udruženja nekoliko godina, a bila je supruga vojničkog gubernatora Marijana.⁸⁴ Poseban zadatak udruženja bio je organiziranje pomoći za siromašne i bolesne ljude: *bez razlike na vjeru i nacionalnost, koji su bili siromašni*.⁸⁵ Žene su organizirale različite derenke, sajamove ili druge sadržaje, gdje su skupljale novac za neki konkretan cilj. Osim *Frauenverein* u Sarajevu, žene su imale još nekoliko udruženja, poput protestanskog udruženja - *Evangelische Frauen Hilfe*, udruženja njemačkih žena - *Frauen – und Mädchenfiliale des Vereines der Deutschen in Bosnien-Hercegovina*.⁸⁶ U drugim gradovima postojala su slična udruženja. Tako je u Tuzli bilo osnovano društvo Jevrejki *Jüdischer Frauenverein*,⁸⁷ kao mostarsko

⁸⁰ Z. Zlodi, T. J. Lis, *Bosna u uspomenu poljske liječnice Teodore Krajewske z Kosmowskich*, 134.

⁸¹ *Isto*, 194.

⁸² *Bosanski Glasnik*, r. 14, (1910), Sarajevo 1910, 350-354.

⁸³ Prvo je bio Vatrogasno društvo u Sarajevu. Đorđe Pejanović, *Kulturno prosvetna humana i socijalna društva u Bosni i Hercegovini za vreme austrijske vladavine*, Sarajevo 1930, 62. (dalje: Đ. Pejanović, *Kulturno prosvetna humana i socijalna društva u Bosni i Hercegovini za vreme austrijske vladavine*).

⁸⁴ *Bosanski Glasnik*, r. 14, (1910), Sarajevo 1910, 352.

⁸⁵ *Unterstützung von Personen ohne Unterscheid der Konfession und Nationalität, welche unverschuldet in Armut gerieten*, *Bosanski Glasnik*, r. 14, (1910), Sarajevo 1910, 352.

⁸⁶ Đ. Pejanović, *Kulturno prosvetna humana i socijalna društva u Bosni i Hercegovini za vreme austrijske vladavine*, 85-86.

⁸⁷ *Isto*, 95.

Allgemeiner Frauenwohltätigkeits-Verein.⁸⁸ Ovo posljednje udruženje je u 1905. godini imalo 369 punopravnih članova, od čega 271 je živjelo u Mostaru. Što se tiče aktivnosti u izvještaju udruženja nalazimo podatak, da je isto posebno pomoglo 37 ljudi. Osim toga, organizirali su menzu za siromašnu djecu, koja su mogla dobiti hranu. Isto tako, udruženje je dalo 60 kruna za sirotište, koje su vodile časne sestre u Mostaru.⁸⁹

Aktivnost žena se nije ograničavala samo na udruženja, koja su bila samo ženska. Teodora Krajewska je učila djecu poljskom jeziku u Poljskom Kolu u Sarajevu, gdje su još bile supruge i sestre poljskih službenika u Bosni i Hercegovini, poput: Emilje Seinfeld i Paulina Gluck. Treba istaći, da je veliki broj žena koje su aktivno radile u drugama, bile djevojke koje su pripadale „novoju eliti”, koje su došle nakon Berlinskog kongresa. Naravno Sprkinje ili Hrvatice isto su bile uključene u udruženja. Treba istaći da je ideja osnivanja ženskih udruženja u Bosni i Hercegovini u vrijeme austrougarske uprave došla sa zapada.

Zaključak

Dinamične promjene, koje su se dogodile nakon Berlinskog kongresa u Bosni i Hercegovini ticale su se ne samo modernizacije i industrijalizacije, nego su imale velikog utjecaja na promjene unutar društva. Feministički talasi, koji su došli zahvaljujući mnogim ljudima sa zapada, bile su razlog za slom patrijaralnog modela, koji je bio snažan početkom austrougarske uprave. Te se promjene najbolje vide u gradovima, ne samo zbog arhitektonske promjene, već i zbog građanskog ponašanja, gdje su gradovi iz godine u godinu, nalikovali na druge Habsburške gradove. Na ulicama, u štampi, vidimo da su bile veoma aktivne djevojke, koje su bez kompleksa pisale feminističke slogane, kao njihove kolegice u Engleskoj, Njemačkoj ili Austro-Ugarskoj.

Reformom škola, mlade djevojke dobile su mogućnost obrazovanja, što je utjecao na njihovu emancipaciju. Naravno ovaj proces nije bio jednak za sve nacionalne ili vjerske skupine. Tako su prve studentice iz Bosne i Hercegovine bile kćeri austrougarskih službenika i vojnika, a ne domicilnih muslimana Bošnjaka. Sve promjene koje su došle sa austrougarskom vlašću mogle su se vidjeti i na periferiji, gdje je u porodicama znatno porastao autoritet žene.

Iako je ženska emancipacija bila rezultat modernizacije u Bosni i Hercegovini, treba istaći da ovaj proces nije bio specifikum samo ove zemlje, već i cijelog Balkana. Ovo područje, je bio mjesto gdje su došle nove ideje sa zapada, koje su dale nove mogućnosti za žene. Još veći utjecaj od ideja, imao je razvitak kapitalizma, koji je bio razlog, da su žene morale napustiti kuće, i doći na posao, u tvornice, a one koje su bile obrazovane, radile su u administraciji,

⁸⁸ *Isto*, 103.

⁸⁹ ABiH, ZVS, 1905, sygn. 250/19/5.

jer su bile osposobljene, da rade iste poslove kao i muškarci, međutim za te poslove nisu bili plaćeni kao muškarci.

Summary

The dynamic changes that took place after the Berlin Congress in Bosnia and Herzegovina concerned not only modernization and industrialization, but also had a major impact on changes within society. The feminist waves, which came thanks to many people from the West, were the reason for the collapse of the patriarchal model, which was strong at the beginning of the Austro-Hungarian rule. These changes are best seen in cities, not only because of architectural change, but also because of civic behavior, where cities from year to year resembled other Habsburg cities. In the streets, in the press, we see that they were very active girls, who wrote feminist slogans without complex, like their colleagues in England, Germany or Austro-Hungary.

With the reform of schools, young girls were given the opportunity for education, which affected their emancipation. Of course, this process was not the same for all national or religious groups. Thus, the first female students from Bosnia and Herzegovina were the daughters of Austro-Hungarian officials and soldiers, not domicile Bosniak Muslims. All the changes that came with the Austro-Hungarian government could also be seen on the periphery, where the authority of women in families increased significantly.

Although women's emancipation was the result of modernization in Bosnia and Herzegovina, it should be noted that this process was not specific to this country only, but to the entire Balkans. This area was a place where new ideas came from the west, which gave new opportunities for women. Even more influential than the ideas, had the development of capitalism, which was the reason, that women had to leave their homes, and come to work, to factories, and those who were educated worked in the administration, because they were trained, to work the same jobs as men, however they were paid less for those jobs than men.